

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد تهران مرکز

دانشکده هنر و معماری، گروه مرمت و معماری

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (MA)

گرایش: مرمت و احیا بناها و بافت های تاریخی

عنوان:

مرمت و بازپیرایی بنای گنبد سبز مشهد

استاد راهنما:

دکتر فرهاد تهرانی

استاد مشاور:

دکتر محسن طبسی

پژوهشگر:

اعظم عبیری

زمستان

فرم اطلاعات پایان نامه های کارشناسی ارشد

دانشکده ..... هنر و معماری.....

نام واحد دانشگاهی : تهران مرکزی کد واحد : ۱۰۱	کد شناسایی پایان نامه : ۱۰۱۶۰۱۱۸۸۸۲۰۲۳
نام و نام خانوادگی دانشجو: اعظم عبیری شماره دانشجویی: ۸۷۰۸۵۱۷۳۱۰۰	سال و نیمسال اخذ پایان نامه : نیمسال دوم ۱۳۸۹
عنوان پایان نامه کارشناسی ارشد: طرح مرمت و بازپیرایی بنای گنبد سبز مشهد	
نام و نام خانوادگی استاد راهنما : دکتر فرهاد تهرانی نام و نام خانوادگی استاد مشاور: دکتر محسن طبسی	
تعداد واحد پایان نامه: ۶ واحد تاریخ صدور کد شناسایی : ۱۳۸۹.۶.۲۵ تاریخ دفاع از پایان نامه : ۹۰.۱۱.۲۳	نمره پایان نامه دانشجو به عدد: به حروف:
<p>چکیده پایان نامه (شامل خلاصه، اهداف، روش های اجرا و نتایج به دست آمده):</p> <p>تحقیق بر روی پروژه گنبد سبز مشهد جهت بررسی کالبدی بنای گنبد سبز در راستای تهیه نقشه های وضع موجود بنا و شناسایی عارضه ها و آسیب ها و شناخت آسیب رسان های مخل بر بنا و کالبد آن. بررسی مرمت انجام شده بر روی بنا و میزان دخل و تصرف های اعمال شده بر روی بنا. بررسی شواهد و متون و گزارش های عکس ها و نقشه هایی که حکایت از گذشته بنا طی دوره های مختلف دارد. تهیه نقشه ها و عکس های هوایی طی دوره های مختلف. ارائه طرح مرمت و بازسازی بنا با برنامه های عملکردی و کاملا دقیق تا علاوه بر بازسازی و مرمت بنای آرامگاهی موجود یا بررسی سبک معماری بنا و بناهای هم دوره با آن به دریافت دقیق از سبک و روش های اجرایی ساخت و ساز و تزئینات وابسته به آن برساند.</p> <p>اهداف این پروژه: حفاظت از بنای تاریخی بعنوان یکی از موارث فرهنگی جامعه. بازپیرایی یکی از شاخصه های شهری شهر مشهد به هدف حفظ و تداعی خاطره جمعی و ایجاد شناسه و هویت بخشی به بخش تاریخی شهر. حفاظت از آرامگاه یکی از بزرگان مذهبی که ارادتمندان و مریدان فراوانی پیرو و متمسک به ایشان هستند. سامان دهی یک گره شهری با حفظ ارزشهای بصری منظر یک اثر تاریخی.</p>	
توجه : ۱. این فرم باید تایپ شده تحویل داده شود. ۲. چکیده فوق ، همان چکیده داخل پایان نامه است. ۳. ضروریست کلیه مشخصات پایان نامه که در این فرم درج می گردد با مشخصات تصویبی پایان نامه در لیست کدشناسایی (شامل اسامی اساتید، عنوان درج شده در فرم الف و تاریخ اخذ کدشناسایی) مطابقت داشته باشد.	

امضاء ریاست دانشکده:

تاریخ

امضاء مدیر گروه:

تاریخ

امضاء استاد راهنما:

تاریخ

فهرست مطالعات

فصل اول: مطالعه و شناخت

- ۱- فرآیند مواجهه با بناهای تاریخی
- ۲- مبانی بررسی بنای گنبد سبز مشهد
  - ۱-۲- مقدمه
  - ۲-۲- هدف از این گزارش
  - ۳-۲- اصول موجود در گزارش و انتخاب روش تحقیق (متدولوژی)
- ۳- معرفی و شناخت عمومی استان خراسان رضوی
  - ۱-۳- موقعیت جغرافیایی
  - ۲-۳- ویژگیهای عمده طبیعی
    - ۱-۲-۳- توپوگرافی
    - ۲-۲-۳- ارتفاعات
    - ۳-۲-۳- ویژگیهای عمده اقلیمی
  - ۳-۳- عوامل مؤثر در تنوع آب و هوای استان خراسان
    - ۱-۳-۳- بادهای غالب در استان خراسان رضوی
    - ۲-۳-۳- بارش
  - ۴-۳- منابع آبی استان خراسان رضوی
    - ۱-۴-۳- آبهای سطحی در حوضه آبریز اصلی
    - ۲-۴-۳- آبهای زیرزمینی
  - ۵-۳- پوشش گیاهی
  - ۶-۳- ویژگیهای اجتماعی و اقتصادی
    - ۱-۶-۳- خصوصیات و پراکندگی جمعیتی استان خراسان رضوی
    - ۲-۶-۳- ویژگیها و سیمای اقتصادی منطقه
    - ۳-۶-۳- نرخ فعالیت و مشارکت اقتصادی
    - ۷-۳- پیشینه تاریخی و سیمای فرهنگی منطقه
  - ۱-۷-۳- ویژگیهای قومی -تاریخی
  - ۲-۷-۳- خراسان در تاریخ

۳-۷-۳- لهجه و زبان

۳-۷-۴- آثار تاریخی استان

۴- شناخت محدوده مورد نظر

۴-۱- بررسی تحولات محدوده در بستر تاریخ

۴-۱-۱- ضرورت پرداختن به سابقه تاریخی و نحوه شکل گیری شهر مشهد

۴-۱-۲- روند شکل گیری محدوده در گذر تاریخ

۴-۱-۲-۱- مطالعات تحولات کالبدی

۴-۱-۲-۲- تحولات عملکردی- فعالیتی محدوده

۴-۱-۲-۳- تحولات عملکردی و فعالیت محدوده در بستر تاریخ

۴-۲- بررسی موقعیت محدوده در شهر مشهد

۴-۲-۱- موقعیت مکانی محدوده در شهر مشهد

۴-۲-۲- موقعیت محدوده به لحاظ اقتصادی

۴-۲-۳- موقعیت محدوده به لحاظ جمعیتی

۴-۲-۳-۱- متوسط تعداد اعضاء خانوار

۴-۲-۳-۲- متوسط رشد سالانه جمعیت

۴-۲-۳-۳- تراکم نسبی جمعیت

۴-۲-۳-۴- میزان با سواد

۴-۲-۳-۵- درصد جمعیت ۱۰ سال به بالا

۴-۲-۴- موقعیت محدوده به لحاظ فرهنگی

۴-۲-۴-۱- کاربریهای فرهنگی

۴-۲-۴-۲- عناصر فرهنگی

۴-۲-۴-۳- حوزه های فرهنگی

الف- نقش کاربریهای فرهنگی در جذب جمعیت

ب- تاثیر کاربریهای فرهنگی بر رفتار زائر

۴-۲-۵- موقعیت محدوده به لحاظ اداری

۴-۲-۶- موقعیت محدوده به لحاظ فضاهای سبز

۴-۲-۷- موقعیت محدوده به لحاظ تفریحی - فراغتی

۴-۲-۸- موقعیت محدوده به لحاظ حوزه اداری - سیاسی

- ۳-۴- بررسی کاربریهای محدوده
- ۱-۳-۴- کاربری اداری
- ۲-۳-۴- کاربری اداری - سیاسی
- ۳-۳-۴- کاربری مسکونی
- ۴-۴- مطالعات کالبدی
- ۱-۴-۴- شناخت برخی از خصوصیات کالبدی محدوده گنبد سبز
- ۱-۱-۴-۴- توده های شهری
- ۲-۱-۴-۴- حفره های شهری
- ۳-۱-۴-۴- خیابانها ، گذرها و میادین
- ۴-۱-۴-۴- باغها و پارکهای عمومی و اصولاً فضاهای سبز شهری
- ۵-۴- بررسی محدوده از نظر ترافیک
- ۶-۴- خصلتهای ایجاد کننده حس مکان
- ۱-۶-۴- معنی و تصورات
- ۲-۶-۴- ویژگیهای کالبدی
- ۳-۶-۴- ویژگیهای کارکردی
- ۵- انواع مقبره ها به لحاظ هدف از ایجاد آنها
- ۱-۵- مقابر و علل وجودی آن
- ۲-۵- زیارت
- ۳-۵- زیارت از دیدگاه سنت
- ۴-۵- مراکز زیارتی
- ۵-۵- اثرات آرامگاه ها بر نحوه شکل گیری مراکز جمعیتی
- ۱-۵-۵- آرامگاههای درون شهری
- ۲-۵-۵- آرامگاههای حاشیه شهری
- ۳-۵-۵- آرامگاههای برون شهری
- ۶-۵- گونه شناسی ابنیه آرامگاهی
- ۶- معرفی بنای گنبد سبز
- ۱-۶- مالکیت بنای تاریخی گنبد سبز
- ۲-۶- هدف از احداث بنای گنبد سبز

- ۳-۶- بنای گنبد سبز در متون تاریخی
- ۴-۶- ساختار بنای تاریخی گنبد سبز
- ۵-۶- هندسه بنای گنبد سبز
  - ۱-۵-۶- هندسه پلان
  - ۲-۵-۶- نما و بدنه خارجی بنا
  - ۳-۵-۶- نتیجه گیری
- ۶-۶- کرونولوژی بنای گنبد سبز
  - ۱-۶-۶- مقدمه
  - ۲-۶-۶- بررسی کرونولوژی بنای گنبد سبز
  - ۳-۶-۶- گونه شناسی بنا و کاربری آن در ابتدای ساخت تا زمان معاصر
  - ۴-۶-۶- دورها و قوسها و گنبد
  - ۷-۶- خصوصیات معماری
    - ۱-۷-۶- ریتم، تنوع و حرکت حجمی
    - ۲-۷-۶- پلاسیته و غنای فرم
    - ۳-۷-۶- استفاده بهینه از طبیعت و زمین
    - ۴-۷-۶- سازش با طبیعت
    - ۵-۷-۶- تکیه بر ساخت و سازهای مجاور
    - ۶-۷-۶- مقیاس انسانی
    - ۷-۷-۶- زیبا سازی توام با حفاظت
    - ۸-۷-۶- خصوصیات آمود از دید معماری
  - ۸-۶- تزئینات و آمود بنا
    - ۱-۸-۶- بررسی تزئینات
  - ۹-۶- مصالح شناسی
    - ۱-۹-۶- معرفی و شناخت عمومی مصالح به کار رفته در بنای گنبد سبز
- الف-کاشی
  - الف-۱- تاریخچه کاشی
  - الف-۲- رنگ های معمول در کاشی کاری
- ب-بررسی آجر به عنوان ماده ساختمانی اصلی بنا ی گنبد سبز

- ب-۱- آجر و نقش آن در بناهای باستانی
- ب-۲- خصوصیات آجر
- ب-۳- رنگ
- ب-۴- بافت
- ب-۵- اندازه
- ب-۶- مقاومت
- ب-۷- جذب آب
- ب-۸- خصوصیات دیوارهای آجری
- ب-۹- انتقال حرارت در دیوار آجری
- ب-۱۰- مقاومت دیوار آجری در برابر آتش سوزی
- ب-۱۱- انتقال صوت در دیوارهای آجری
- پ- ملات های بنایی
- پ-۱- کاربرد ملات ها در بنا و ویژگیهای کلی
- ت- چوب و نقش آن در بناهای باستانی
- ت-۱- تعریف چوب
- ت-۲- انواع چوب و کاربرد آن
- ت-۳- کارهای تزیینی روی چوب
- ۶-۱۰- عناصر سازه ای
- ۶-۱۰-۱- پی سازی
- ۶-۱۰-۲- دیوارها
- ۶-۱۰-۳- نعل درگاهها
- ۶-۱۰-۴- تاق و پوشش
- ۶-۱۰-۵- کف سازی بنا
- ۶-۱۲- وضعیت عمومی بنای گنبد سبز
- ۶-۱۳- معرفی هم جواری ها و عناصر تاریخی در بافت
- ۶-۱۳-۱- محدوده میدان شهدا
- ۶-۱۳-۲- محدوده خیابان امام رضا (خیابان تهران)
- ۶-۱۴- معرفی مصور بنای گنبد سبز (مستند سازی)

فصل دوم: آسیب شناسی

۱- آسیب دیدگی و خرابی در بناهای تاریخی

۱-۱- مقدمه

۱-۲- آسیب های کالبدی بناهای تاریخی

۱-۲-۱- ماهیت رفتار ساختاری بناهای تاریخی

۱-۲-۱-۱- ملاحظات کلی

۱-۲-۱-۱-۱- نامعین بودن ساختار بنا های تاریخی

۱-۲-۱-۱-۲- کاهش نسبت مقاومت به تنش به عنوان یک عامل با تاثیر فزاینده (زنجیره ای)

الف-انواع نیروهای موثر بر بنا

الف-۱- تاثیرهای نیروهای دینامیکی و استاتیکی

الف-۲- تاثیرات فیزیکوشیمیایی

ب- ویژگی های انواع مواد

پ- نوع ساختار و رفتار ساختاری

۱-۲-۲- عوامل طبیعی و انسانی آسیب رسان به مواد تشکیل دهنده ی کالبد بنا و

ساختار

۱-۳- آسیب های وارد بر منظر بنای تاریخی

۲- آسیب رسانهای وارد به بنای گنبد سبز مشهد

۱-۲- عوامل خارجی

۱-۱-۲- آسیبهای انسانی

الف- نوشتن یادگاری

ب- ترافیک

پ- آتش افروزی

ت- الحاقات غیر ضروری و نامناسب

ث- عدم مدیریت در نگهداری بنا

ج- مرمت های انجام شده

۱-۲- آسیب های طبیعی

الف- رویش گیاهان

ب- فضولات حیوانات

- پ- رطوبت
- ت- زمین لرزه
- ت-۱- مقدمه
- ت-۲- تعاریف
- ت-۳- لرزه خیزی ایران
- ت-۴- زمین لرزه های تاثیرگذار بر بنای گنبد سبز
- ت-۵- انواع آسیب های وارده توسط زمین لرزه
- ت-۶- انتخاب مصالح و میزان تأثیر آن بر زمین لرزه
- ت-۷- انواع پوشش طاقی و آسیب های وارده بر آن توسط زمین لرزه
- ت-۸- انواع پوشش گنبدی و آسیب های وارده بر آن توسط زمین لرزه
- ت-۹- اجزا غیر سازه ای و آسیب های وارده بر آن توسط زمین لرزه
- ت-۱۰- اجزا تزئینی که جزئی از سازه بنا می باشند و آسیب های وارده بر آن توسط زمین لرزه
- ۲-۲- عوامل داخلی
- ۲-۲-۱- انتخاب محل احداث بنا و نحوه استقرار آن
- ۲-۲-۲- مصالح و ملات بکاررفته در ساخت بنا
- ۲-۲-۳- تکنیک ، فن آوری و روش ساخت بنا
- ۲-۳- نتیجه گیری
- ۲-۴- جداول شناخت عارضه و رفع و درمان

فصل سوم: حفاظت

- ۱- حفاظت بنای تاریخی
- ۱-۱- معنای حفاظت
- ۱-۲- حفاظت ارزش های بنای تاریخی
- ۱-۳- اصول اخلاقی حفاظت
- ۱-۴- روند حفاظت بناهای تاریخی
- الف- تهیه فهرست ها
- ب- ثبت مشخصات اثار تاریخی
- پ- شناخت و دسته بندی مخاطرات و آسیب ها

- ت- تعیین حریم های حفاظتی و ضابطه های حریم
- ث- اتخاذ راه حل های حفاظت
- ج- برنامه ریزی و الویت بندی اقدامات حفاظتی
- چ- تعیین گروه مسئول اجرایی طرح حفاظت
- ح- بازرسی و نظارت مستمر
- خ- ثبت شواهد و مستندات جدید
- ۲- معیارهای شناخت و حفاظت آثار تاریخی
- ۱-۲- ضرورت حفاظت از میراث تاریخی
- ۱-۱-۲- بازننگری بر ارزش های میراث تاریخی
- ۲-۱-۲- ارزش زیبایی شناختی
- ۳-۱-۲- ارزش تنوع معماری
- ۴-۱-۲- ارزش تنوع زیست محیطی
- ۵-۱-۲- ارزش خاطره ی فرهنگی (هویت)
- ۶-۱-۲- ارزش اقتصادی
- ۲-۲- مفهوم ها ، مرحله ها ، و اصول حفاظت
- ۱-۲-۲- مفهوم ها
- الف- حفاظت
- ب- مکان
- پ- معنا
- ت- بافت
- ۲-۲-۲- مرحله ها
- الف- نگهدای
- ب- مراقبت
- پ- مرمت
- ت- بازسازی
- ث- سازگاری
- ۲-۲-۳- اصول
- ۳-۲- ساز و کار حفاظت از محوطه های تاریخی

- ۲-۳-۱- سیاست گذاری در همه ی سطوح
- ۲-۳-۲- قانون گذاری
- ۲-۳-۳- تهیه و تنظیم شواهد و مستندات
- ۲-۳-۴- تبیین خط مشی حفاظت
- ۲-۳-۵- احیای اقتصادی و کارکردی
- ۲-۳-۶- معاصر سازی
- ۲-۳-۷- حفاظت از بافت اجتماعی
- ۲-۳-۸- وضع قوانین حفاظتی
- ۲-۳-۹- نظارت
- ۲-۳-۱۰- پیش بینی اجرای طرح های حفاظت
- ۲-۳-۱۱- تحقیقات
- ۲-۳-۱۲- آموزش های فنی
- ۲-۳-۱۳- آموزش و اطلاع رسانی همگانی
- ۲-۴- معیارها و فنون حفاظت و مرمت
  - ۲-۴-۱- مقدمه
  - ۲-۴-۲- ارزش تاریخی و نیاز به ایمنی
  - ۲-۴-۳- برگشت پذیری
  - ۲-۴-۴- فنون سنتی
  - ۲-۴-۵- فنون جدید
  - ۲-۴-۶- رهنمودهای طراحی
- ۲-۵- مرمت، بازسازی و علاج بخشی بنای گنبد سبز مشهد
  - ۲-۵-۱- مرمت، بازسازی و علاج بخشی بنای گنبد سبز
    - ۲-۵-۱-۱- پاکسازی و حذف الحاقات غیر اصیل اثر تاریخی
    - الف- پاکسازی لایه کاشیکاری افزوده شده به دیواره های خارجی بنا و برجیدن آن و برگرداندن بنا به حالت اصیل و آجری خود
    - ب- پاکسازی کاشیهای آسیب دیده
    - پ- پاکسازی نخاله ها و زباله های مصالحی بام بنا
    - ت- پاکسازی و انتقال خطوط و سیم های انتقال برق

- ث- پاکسازی و حذف لوله هدایت کننده آب باران و تغییر شکل آن در نماهای اصلی بنا
- ج- حذف و پاکسازی گچ کاریهای ریخته شده و آسیب دیده در فضاهای داخلی و دیواره های داخلی ایوانهای بنا
- چ- حذف و پاکسازی رنگهای پلاستیک در فضای داخلی ایوانها
- ح- حذف اشیا و تابلوها و سایر موارد الحاق شده و نصب شده به دیوارهای خارجی بنا
- ح- حذف اشیا و تابلوها و سایر موارد الحاق شده و نصب شده به دیوارهای داخلی بنا
- د- پاکسازی رنگهای فضای داخلی بنا که سبب پوشاندن تزیینات و نقاشیهای اصیل بنا شده است
- ذ- پاکسازی و جمع آوری کفپوش بنا
- ر- پاکسازی سایت اطراف بنا- صندلیهای فلزی اطراف بنا و باغچه کاریهای غیر اصیل و نامتناسب با بنا
- ز- نتیجه گیری
- ۲-۵-۲- استحکام بخشی عناصر سازنده بنا
- الف- آسیب ها در توس و در تاق و راه های استوار کردن آن
- ب- آسیب های دیوار ها راه های استوار کردن آن
- ج- آسیب های پوشش های سقف و راه های استوار کردن آن
- ۲-۵-۳- ترمیم و مقاوم سازی مصالح موجود در بنای گنبد سبز
- الف- آجر و امراض آنها
- ب- بررسی ملاتها و انتخاب ملات مناسب برای مرمت بنای تاریخی
- پ- اصول و مبانی تحکیم بخش چوب
- ت- سنگ
- ث- کاشی
- ۲-۵-۴- نتیجه گیری کلی
- ۳- احیا باغ قدیمی اطراف گنبد سبز

فصل چهارم: نقشه ها

۱- نقشه های وضع موجود بنای گنبد سبز

۲- نقشه های اندازه گذاری وضع موجود بنای گنبد سبز

۳- نقشه های آسیب شناسی بنای گنبد سبز

۴- نقشه جزئیات مرمتی بنا

۴-۱- نقشه جزئیات تزیینات بنا

۴-۲- نقشه جزئیات اجرایی مرمتی بنا

۵- نقشه های نورپردازی بنا

فصل اول

مطالعه و شناخت

فصل اول: مطالعه و شناخت

۱- فرآیند مواجهه با بناهای تاریخی

"امروزه، تمایل به درک میراث فرهنگی در وسیعترین مفهوم آن وجود دارد یعنی آن چیزی که حاوی همه نشانه های اثبات کننده فعالیتها و دستاوردهای بشر در طول زمان می باشد."

بنای تاریخی ، در ساده ترین تعریف ، بنایی است که انسان را به حیرت وا می دارد و او را به تأمل در باره ی انسان ها و اندیشه هایی که آن را ایجاد کرده اند ، فرامی خواند و از آن راه او را به شناخت بیشتر در آن باره تشویق می کند . هر بنای تاریخی می تواند در بردارنده ی همه یا برخی از ارزش های معماری ، هنری ، تاریخی ، اسنادی ، باستان شناختی ، اقتصادی ، اجتماعی و حتی سیاسی باشد ، ولی همواره نخستین تاثیر آن بر انسان تاثیر عاطفی است چرا که بنای تاریخی نمادی است از هویت انسان ها و تداوم حیات مادی و معنوی ایشان . به سخن دیگر ، بنای تاریخی بخشی مهم از میراث انسان است . چیزی با نام " بنای تاریخی " به نحو بیرونی و با لذات وجود ندارد . آنچه بنای تاریخی نامیده می شود در نسبت انسان امروز و اثری از آن گذشته پدید می آید و به همان ترتیب فهم می شود . به سخن دیگر ، اثر تاریخی پدیداری است حاصل نحوه ای از توجه انسان به سبب آنچه در گذر سال های عمر طولانی خود فراهم آورده میتواند موضوع توجه اندیشمندان انسان ها باشد . بدین ترتیب سه زمان تاریخی در زندگی اثر بازشناسی می شوند که هر یک جایگاهی ویژه در تبیین اثر تاریخی دارند :

نخست ؛ دوره پیدایی اثر تاریخی به دست انسان یا از راه نحوه ی توجه خلاق او به آنچه از پیش هست . این توجه همچنین باز پیدایی های اثر تاریخی از راه نگاه های خلاق انسان های متأخر را نیز

شامل می شود زیرا اثر تاریخی به ویژه بنای تاریخی ، در یک لحظه به یکباره پدید نمی آید .

دوم ؛ دوره ای که اثر به سان اثر زیسته و در زندگی انسان هانقشی برعهده داشته است ، نقشی که استعدادهای بنیادین آن - خودآگاه یا ناخودآگاه - از آغاز در وجودش حضور داشته است .

سوم ؛ دوره ای که اثر به سبب آنچه می تواند برای انسان امروز بیان کند ، به عنوان اثر تاریخی شناخته می شود و به همین سان مورد توجه قرار می گیرد رهنمودهای مدیریت برای محوطه های میراث فرهنگی هر اثر تاریخی سه زمان یاد شده را متحقق می سازد و ، در مقابل ، پیکر اثر تاریخی نیز به طور موازی حامل آن سه زمان است که موجودیت آن را ممکن ساخته اند . بدین ترتیب شناسایی و فهم اثر تاریخی با پرسش فلسفی بنیادی خود مواجه می شود ؛ پرسشی که در کانون توجه مهم ترین نظریه های حفاظت آثار تاریخی قرار دارد : سه دوره ی تاریخی یاد شده چگونه در ماهیت یک اثر تاثیر می گذارند و در نتیجه چگونه باید حفظ شوند ؟

سه زمان تاریخی یاد شده که از پیش ، بر سر هم تاریخ اثر را ساخته اند ، ابعاد وجودی آن را نیز تعیین می کنند . زمان نخست ، زمان پیدایی اثر ، کیفیت تحقق کالبدی یک واقعیت یا حقیقت به ظهور رسیده در اثر را بازگو می کند و بدینسان به کالبد اثر تاریخی شکل می بخشد ؛ زمان دوم ، زمان حیات معمول و فایده رسانی اثر ، قدمت یا دیرینگی آن را بیان می کند ؛ و سرانجام ، زمان سوم ، زمان توجه انسان امروز به اثر تاریخی متضمن پیام آور بودن اثر برای انسان است . بدین ترتیب هر اثر تاریخی از جمله بنای تاریخی ، در ترکیب یگانه و بی بدیل خود در سه بعد کالبد ، دیرینگی ، و پیام آوری قابل فهم است . هریک از سه بعد یاد شده به گونه ای در شکل گیری و تبیین مفهومی بنای تاریخی برای انسان امروز موثرند .

این سه بعد گرچه از نظر تحلیلی قابل تفکیک هستند و در پیکر بنای تاریخی به انسجام و وحدت می

رسند و شخصیتی یگانه و بی بدیل می یابند.

کالبد بنای تاریخی همان است که انسان ها در زندگی روزمره ی خود در سطوح گوناگون حسی و ادراکی تجربه میکنند و نیز همان که متخصصان از راه تجزیه و تحلیل آن به آگاهی هایی ناب از گذشته دست می یابند اما این کالبدامروزین ، در هنگام پدید آمدن یک اثر و کار هنری بوده است و به همین سبب نمی تواند تنها یک شیء صرف پنداشته شود . ماده ی نخستین آنچه انسان امروز - به کمک و با بهره مندی از دهه ها زندگی یک اثر - به اثر تاریخی تبدیل میکند ، خود یک ماده ی خام یا مصالح نیست ، بل اثری است فرآورده ی اندیشه و کارانسان های گذشته . مطابق تعریف یاد شده از اثر تاریخی ، باید به یاد داشت که بدل شدن یک کارهنری کهن به یک اثر تاریخی ، مستلزم فعالیت انسان امروز نیست ، بلکه مستلزم نحوه ای خاص از توجه به آن است . امروز کالبد بنای تاریخی مشخص کننده ی حضور ملموس آن در زندگی انسان است ، زیرا هر بنایی که جسمی در زندگی مادی انسان حضور ندارد نمی تواند به عنوان اثر تاریخی جایگاهی در زندگی معنوی او داشته باشد .

لازم است که هنگام تعیین تاریخی بودن یک بنا و نیز هنگام برنامه ریزی برای حفاظت آن ، به کالبد آن به نحو مناسب در پیوند با دو بعددیگر توجه شود . همواره باید مراقب بود تا توجه ناهماهنگ به هریک از سه بعد یادشده ، به ویژه توجه بیش از اندازه به کالبد بنا - که در چنددهه ی گذشته در کشور ما بسیار رایج بوده است - به نادیده گرفته شدن دیگر بعدهای اثر نینجامد ؛ چرا که هریک از سه بعدیاد شده متضمن بخشی از ارزش های اثر تاریخی است . کالبد بنای تاریخی تا آنجا درماهیت آن شریک و سهمیم است که جایگاه دو جنبه ی دیگر را می گشاید و از آنها پشتیبانی می کند تنها چنین کالبد پشتیبانی کننده ای را به راستی می توان کالبد بنای تاریخی نامید.

بعد دیگر اثر تاریخی دیرینگی است . مطابق عرف عام و حرفه ای ، می توان اثر یا بنایی را که از مخاطرات ۱۰۰ سال فایده رسانی به انسان به سلامت گذشته است ، تاریخی نامید . این میزان از قدمت که گویا در روزگاران گذشته نیز معیاری برای تاریخی یا دیرینه خواندن چیزها به شمار می رفته ، در برخی از سندهای نوین راجع به حفاظت آثار تاریخی به عنوان معیار تعیین تاریخی بودن آثار مورد نظر قرار گرفته است . آنچه در دیرینگی یا قدمت اثر تاریخی مهم است ، تنها پیشین بودن یا سابقه ی زمانی آن نیست . به سخن دیگر دیرینگی اثر تاریخی معادل فاصله ی زمانی ما و زمان ساخته شدن اثر نیست . آنچه در این فاصله اهمیت دارد، پیوستگی و ژرفای مفهومی اثری است که به سان اثر هنری بازشناسی می شود از سوی دیگر ، این فاصله باید از راههای گوناگونی همچون ارجاع و تداعی سرشار از تعلق خاطری باشد برآمده از تداوم زندگی مشترک انسان و اثر .

بدین ترتیب روشن می شود که بنای تاریخی ، همچون هر بنای دیگری ، دارای کالبدی است که همچون هر اثر تاریخی ای ، واجد قدمت و خصوصیت تاریخی است ؛ ولی موجودیت آن به همین اندازه پایان نمی پذیرد چه بنای تاریخی ، افزون بر آنچه آمد، واجد پیام است . اثر تاریخی ، از آن هنگام که نخستین تلاش ها برای برپاداشتنش آغاز شده ، در سراسر عمر دراز خود ، تا هنگامی که از سوی انسان به سان اثر تاریخی شناسایی شده ، اندوخته هایی دارد که می تواند برای انسان امروز آگاهی بخش و راه گشا باشند. این اندوخته چنانچه از سوی انسان امروز قابل درک ، و فهم باشد « پیام » اثر تاریخی نامیده می شود ، پیامی که از راه مطالعه ی سرگذشت کالبدی یک اثر تاریخی آشکار می شود.

"یک بنای تاریخی پیامی انسانی و هنری دارد که باید توسط مطالعه تاریخی آن بازخوانی گردد همان گونه که عمر کم یا بیش دراز بنای تاریخی اقتضا می کند ، بسا « مجموعه ای » از اندیشه ها پیرامون

بنای تاریخی را فرا می گیرد و در آن بازتاب می یابد . بدین ترتیب ، بنای تاریخی غالباً واجد « مجموعه ای » از پیام ها است که لازم است همگی ، بی هیچ اولویت از پیش تعیین شده، به دقت شناسایی و تحلیل شده و در پی آن از راه های مناسب در طرح حفاظت بازتاب داده شوند . نکته ی مهم دیگر آن است که محتوای پیام اثر تاریخی چیز تمام شده یا از پیش شکل گرفته شده نیست . پیام اثرتاریخی موجودیتی پویا است که به نسبت انسان و اثر تاریخی وابسته است . به سخن دیگر ، پیام آور بودن اثر تاریخی هم به پیام آور (یعنی اثر) و هم به پیام گیر (یعنی انسان) بستگی دارد . از این رو ، با دگرگون شدن نسبت انسان و اثر ، که بر اثر گذر زمان بسیار محتمل است ، پیام اثرتاریخی نیز دگرگون می شود . بنابراین ضرورت دارد مواجهه ی انسان با اثرات تاریخی ، به هیچ علتی پیام های هنوز دریافت نشده ی اثر تاریخی را نادیده نگیرد و به همین ترتیب ضرورت داد که امکان دریافت آنها را برای دیگران به خصوص برای آیندگان محفوظ نگاه دارد .

چنان که گفته شد ، بررسی تاریخ بنای تاریخی نقشی اساسی در سنجش اثر و تعیین خصلت های آن در جایگاه یک اثر تاریخی دارد . این بررسی نباید تنها محدود به خود اثر شود ، بل باید به همه ی امکان های بنیادین و علت های وجودی آن پردازد . مطابق آن ، بررسی تاریخ بنای تاریخی باید به بانی یا کارفرمایی که بنا به سفارش وی برپا داشته شده و نیز به خواسته هایی که به آن سفارش انجامیده توجه کند و ارزیابی ای از موفقیت نتیجه ی پایانی آن به دست دهد . این بررسی باید افزون بر به دست دادن توالی رخدادهای تاریخی موثر بر زندگی بنا ، به جنبه های گوناگون محیط انسانی و طبیعی دوره هایی که بنا در آن ساخته یا دگرگون شده در گسترده ترین صورت ممکن پردازد . لازم است نام و مشخصات همه ی پدید آوردندگان اثر تا جایی که ممکن است ثبت و اصول زیبایی شناختی و مفاهیم بنیادی نهفته در کار ایشان تحلیل شود.

ساختار بنای تاریخی و مصالح به کار رفته در آن نیز باید بررسی و مطالعه شود برای مثال ، تعیین مرحله ی ساخت بنا یا مجموعه دخالت های بعدی ، و کلیه ی خصوصیت های درونی و بیرون و بستر محیطی پیرامون بنا از موضوع های وارد در این بخش از مطالعه هستند . چنانچه بنا یا بناهای تاریخی قرار داشته باشند ، لازم است پی گردی و کاوش های باستان شناختی نیز انجام شود . این کار باید به طور دقیق و کامل در برنامه ی زمانی حفاظت پیش بینی شود . پیش از هرگونه اقدام نهایی برای دخالت در موجودیت کالبدی بنا سرفصل های اساسی آن تعیین و بیان شده باشند.

۲- مبانی بررسی بنای گنبد سبز مشهد

۲-۱- مقدمه

معماری ، یکی از شاخه های مهم هنر و تمدن است که روزگار پیش از تاریخ تاکنون مورد توجه گروههای مختلف انسانی قرار گرفته و سعی وافر در تکامل آن به عمل آمده است . در طی این دوران، معماری علاوه بر رفع نیازهای کاربردی ، عرصه ای برای ظهور هنرهای مختلف و نمایش شکوه و عظمت صاحبان آن بوده است .

در میان زیر مجموعه های معماری ، معماری آرامگاهی از جایگاه ویژه ای برخوردار است و بخش قابل توجهی از بقایای معماری قدیم را شامل می شود . این دسته از بناها ، از جنبه های مختلف معماری ، تاریخی ، هنری ، مذهبی و اجتماعی قابل مطالعه و بررسی اند . اصولاً توجه به آرامگاه و آرامگاه سازی در میان جوامع مختلف انسانی دارای سابقه طولانی و حتی بیشتر از خود معماری است . این توجه و علاقه ، معلول دو عامل عمده یعنی اعتقاد به جهان بعد از مرگ و حب ذات و در دوره های متاخرتر ، علاقه ، اعتقاد و ارادت دوستاران و پیروان شخص متوفا بوده است .